

DOCTORAATSONDERZOEK - DOCTORATS

SARAH VAN RUYSKENSVELDE

Nederlandse vertaling: Onderwijs in het oog van de storm. Een geschiedenis van het katholiek middelbaar onderwijs tijdens de Tweede Wereldoorlog in België

Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Onderzoeksgroep Educatie, Cultuur en Samenleving – Universiteit Antwerpen – Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Onderzoeksgroep Politieke Geschiedenis, 2014.
Promotoren : Marnix Beyen (U Antwerpen) en Marc Depaepe (KU Leuven) [Joint degree tussen de KU Leuven en de U Antwerpen]

Dit onderzoeksproject werd in januari 2008 opgestart aan het CEGESOMA en de onderzoeksgroep Politieke Geschiedenis van de Universiteit Antwerpen. Vanaf oktober 2009 werd dit project verder gezet door middel van een *joint degree* tussen de Onderzoeksgroep Educatie, Cultuur en Samenleving van de Katholieke Universiteit Leuven en de Onderzoeksgroep Politieke Geschiedenis van de Universiteit Antwerpen. Dit doctoraatsonderzoek duurde zes jaar en verliep onder leiding van twee promotoren, Prof. Dr. Marc Depaepe (KU Leuven) en Prof. Dr. Marnix Beyen (UA).

Aan de grondslag van dit proefschrift ligt de onderzoeksvraag in welke mate de implementatie van de ideologische en politieke doelstellingen van het Duitse bezettingsbestuur een invloed hebben gehad op de ontwikkeling, het verloop en de organisatie van het katholiek middelbaar onderwijs voor jongens in België. De thematische keuze voor het katholiek middelbaar onderwijs voor jongens werd ingegeven door drie afzonderlijke redenen. Vooreerst vertegenwoordigde het vrije netwerk van katholieke middelbare scholen aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog veruit het grootste aantal leer-

lingen. Bovendien vormde het onderwijs een belangrijk onderdeel in de relaties tussen de Rooms-katholieke Kerk en de staat, wat een studie van de relaties tussen de Duitse, Belgische en katholieke onderwijsautoriteiten relevant maakt. Tot slot, investeerden katholieke scholen in het bewaren van hun patrimonium, wat een solide empirische basis voor dit bronnenonderzoek opleverde. Omdat ik mij in het kader van dit proefschrift wou toeleggen op het eliteonderwijs voor jongens, werden vooral de bisschoppelijke en de jezuïetencolleges als casussen geselecteerd.

Concreet is deze studie opgebouwd rond vier clusters van onderzoeksvragen. In de eerste plaats onderzoekt dit proefschrift de onderwijspolitiek van het Duitse militaire bestuur in België tijdens de Tweede Wereldoorlog en behandelt het de vraag in welke mate onderwijs werd ingezet als een (politiek) wapen om aanvaarding van het regime te bewerkstelligen. In tweede instantie spitst deze studie zich toe op de relatie tussen de *Verwaltungsstab* en de Rooms-katholieke Kerk die de bevoegdheid had over het netwerk van (niet-gesubsidieerde) vrije scholen. Vervolgens verlegt dit proefschrift de focus naar de klaspraktijk en zoekt het een antwoord op de vraag in welke mate oorlog en de politieke situatie doordrongen tot in het klaslokaal. Tot slot gaat deze dissertatie op zoek naar patronen in de oorlogsherinneringen van leraars en leerlingen en kadert het deze herinneringspatronen binnen de bestaande historiografie.

Het doel van deze studie was het opvullen van een leemte binnen het veld van de onderwijsgeschiedenis en de historiografie van de Tweede Wereldoorlog, die thans slechts enkele deelaspecten van dit onderwerp,

zoals de herziening van de schoolboeken in België¹, de verzetsactiviteiten van leerkrachten² of het geschiedenisonderwijs in België en Nederland³, hebben belicht. Voorts blijft de bezettingsperiode ook in historische overzichtswerken over het Belgische onderwijs vaak onbehandeld⁴. Aanzetten om dit hiaat op te vullen⁵ waren noodgedwongen fragmentarisch en kenden bovendien geen vervolg in andere studies. Tot slot, hoewel er een uitgebreide literatuur bestaat over de organisatie van het onderwijs binnen de katholieke zuil⁶ of de houding van de Rooms-katholieke Kerk tijdens de Tweede Wereldoorlog⁷ werd het belang van het onderwijsvraagstuk in de contacten tussen de Belgische kerk en de Duitse bezetter nog niet systematisch onderzocht.

Hoewel dit proefschrift zich inschrijft in de bestaande historiografie van de Tweede Wereldoorlog en de onderwijshistorische literatuur, wil het eveneens een nieuwe invalshoek aansnijden. Eerder dan te focussen op het unilateraal opleggen van een Duitse bezettingspolitiek en een traditionele focus

op collaboratie en verzet, verlegt dit proefschrift de centrale focus naar het dynamische onderhandelingsproces tussen verschillende onderwijsactoren. Daarnaast wil deze studie ook bijdragen tot een nieuwe invulling van het concept 'schoolcultuur'. Eerder dan op zoek te gaan naar wat de school uniek maakt, zoals traditioneel vaak het geval is, gaat dit proefschrift op zoek naar relatie tussen de schoolse en politieke context.

Eén van de consequenties van de gekozen thematiek en de focus op dynamische onderhandelingsprocessen tussen actoren op verschillende niveaus van de onderwijsspiramide is dat de focus van dit proefschrift verschuift van structuren naar actoren en hun netwerken. Methodologisch vond deze klemtoonverschuiving aansluiting bij Bruno Latours *Actor-Network Theory* (ANT). Deze theorie beschrijft en behandelt immers objecten en subjecten als onderdeel van sociale netwerken, en laat zo toe een beter begrip te krijgen van de interacties tussen verschillende actoren. Terwijl in sommige studies de klemtoon voornamelijk werd ge-

1. KRISTEL DE SMEDT, "De herziening van de schoolboeken tijdens de bezetting (1940-1944)", in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 14 (1991), p. 177-202. 2. JAN CORNELIS HENDRIK DE PATER, *Het schoolverzet*, 's-Gravenhage, 1969; RÖDERICK KEDWARD & ROGER AUSTIN, *Vichy France and the Resistance. Culture and ideology*, London, 1985; FABRICE MAERTEN, "La participation du personnel enseignant hennuyer à la Résistance", in MARC DEPÆPE & DIRK MARTIN (red.), *De Tweede Wereldoorlog als factor in de onderwijsgeschiedenis. Verkenningen van een onderbelicht domein in België*, Brussel, 1997, p. 107-44; FABRICE MAERTEN, "Jeunesse et Résistance. Entre mythe et réalité. Le cas du Hainaut, 1940-1944", in *Cahiers d'Histoire du Temps présent*, 8 (2001), p. 257-305. 3. MARNIX BEYEN, *Oorlog en Verleden. Nationale geschiedenis in België en Nederland*, Amsterdam, 2002. 4. DOMINIQUE GROOTAERS, *Histoire de l'enseignement en Belgique*, Bruxelles, 1998; MARC DEPÆPE, *Orde in Vooruitgang. Alledaags handelen in de Belgische Lagere School (1880-1970)*, Leuven, 1999. 5. MARC DEPÆPE & DIRK MARTIN (red.), *De Tweede Wereldoorlog als factor in de onderwijsgeschiedenis. Verkenningen van een onderbelicht domein in België*, Brussel, 1997. 6. DOMINIQUE GROOTAERS, *Histoire de l'enseignement en Belgique*, Bruxelles, 1998; ROEL DE GROOF, "Omnia instaurare in Christo. Kerk, staat en onderwijs van 1830 tot 1919" (proefschrift, Vrije Universiteit Brussel, 2002). 7. ROBRECHT BOUDENS, *Kardinaal Van Roey en de Tweede Wereldoorlog*, Averbode, 1997; ALAIN DANTOING, *La "collaboration du cardinal". L'Église de Belgique dans la guerre 40*, Bruxelles, 1991; Id., "La hiérarchie catholique et la Belgique sous l'occupation allemande", in *Revue du Nord*, LX (1978), n° 237, p. 311-330; LIEVE GEVERS, "Bisschoppen en bezetting. De Kerk in de Lage Landen tijdens de Tweede Wereldoorlog", in *Trajecta*, 13 (2004), p. 373-399.

legd op de manier waarop actoren Duitse orders implementeerden en overeenkomstig reageerden door collaboratie, verzet of accommodatie, bekijkt deze studie de manier waarop actoren hun positie constant herdefiniëren als een gevolg van de interacties.

Voor de studie van het centrale niveau van de politieke besluitvoering werd voornamelijk een beroep gedaan op de archieven van het militaire bestuur in België (het zogenaamde Fonds Marbourg of AJ40) die zich thans in het *Archives nationales de France* in Parijs bevinden, alsook op de archieven van de bisdommen van Brugge, Gent, Mechelen, Doornik, Namen en Luik. Belangrijke bronnen uit deze archieven vormden bijvoorbeeld de *Kulturberichte* van het Duitse Cultuurdepartement dat de krijtlijnen van de Duitse onderwijspolitiek uitzette, een reeks interne correspondentie tussen kardinaal Van Roey en zijn rechterhand kanunnik Van der Elst die onderhandelingen met de *Verwaltungsstab* aanknoopte en Duitse of bisschoppelijke rapporten met betrekking tot verschillende aspecten van het schoolse leven. Daarnaast werden ook heel wat lokale schoolarchieven geconsulteerd. Zo consulteerde ik de archieven van de Vlaamse en Waalse Provincie van de Jezuïetencongregatie die de archieven van de verschillende Jezuïetencolleges centraal bewaart. Deze archieven leverden niet enkel schoolreglementen of bronnen van administratieve aard op, maar bevatten ook heel wat dagboeken van leerlingen, lesvoorbereidingen van leraars of schoolschriftjes, opstellen en examens van leerlingen. De afzonderlijke schoolarchieven van de bisschoppelijke Klein Seminarie leverden vergelijkbaar materiaal op. Tot slot maakte ik ook gebruik van de

‘Enquête Kerk en clerus tijdens de bezetting’ (CEGESOMA) die peilt naar de concrete oorlogsherinneringen van priesters (en dus ook leraars uit het katholiek middelbaar onderwijs) aan het einde van de jaren 1970, en de ‘*Enquête auprès des anciens élèves francophones des collèges jésuites de Belgique relative à leurs souvenirs du temps de la Seconde Guerre mondiale*’ (CEGESOMA) die de oorlogsherinneringen van leerlingen in Franstalige jezuïetencolleges aan het einde van de jaren 1990 in kaart bracht. Deze geschreven oorlogsherinneringen heb ik verder aangevuld met enkele mondelinge diepte-interviews van oud-leerlingen uit zowel de Nederlands- als Franstalige jezuïetencolleges.

Dit proefschrift toont aan dat de onderwijspolitiek van het Duitse militaire bestuur voornamelijk de unificatie van het sociale middenveld tot doel had. Een belangrijk onderdeel daarvan was de beperking van de maatschappelijke positie van de Rooms-katholieke Kerk en haar bevoegdheid over het vrij, katholiek onderwijs. Daartoe vaardigde de bezetter in 1942 twee verordeningen uit die rechtstreeks waren gericht op het inperken van de uitbreiding van vrije, katholieke scholen. Daarop werden onderhandelingen opgestart tussen de *Verwaltungsstab* en het aartsbisdom in Mechelen, waarin de toekomst van het vrij onderwijs werd genegotieerd. Omdat het Duitse militaire bestuur tot concessie bereid was, waren onderhandelingen met het Duitse regime niet bij voorbaat uitgesloten voor het aartsbisdom. Voor de Duitse bezetter bood een goed contact met het Belgische episcopaat mogelijkheden voor het behoud van de orde en de rust in het land en vormde het zelfs een manier om zich in te dekken tegen het *hineinregieren* van de SS en de partij.

Bovendien bood vooral de creatie van een 'politiek neutrale schoolcultuur' één van de beste garanties voor het continueren van het katholieke opvoedingsproject. Zo vaardigde elk bisdom en de jezuïetencongregatie bijvoorbeeld een algemeen verbod uit lid te zijn of worden van politieke groeperingen die niet door het aartsbisdom werden goedgekeurd, of deel te nemen aan politieke manifestaties. Bovendien was het leraars strikt verboden toespelingen op de politieke situatie of de oorlog te maken tijdens hun lessen. Over het algemeen slaagden katholieke middelbare schoolbesturen er inderdaad in om het katholieke opvoedingsproject veilig te stellen. De moeilijkheden om de Duitse onderwijspolitiek ingang te doen vinden in katholieke middelbare scholen waren voornamelijk het gevolg van de relatieve onafhankelijkheid van het vrije net, lokaal verzet, bijvoorbeeld tegen het overmaken van de lijsten van laatstejaarsleerlingen aan het Duitse bestuur in het kader van de verplichte tewerkstelling, en de intrinsieke inertie van het schoolsysteem dat doorgaans slechts moeizaam hervormingen doorvoert.

Toch konden de bisschoppelijke onderwijsautoriteiten en de jezuïeten bepaalde wijzigingen in de lokale schoolcultuur als gevolg van de oorlog niet vermijden. Zo hoefde het Duitse bestuur helemaal geen totale controle over het onderwijs te verkrijgen om steun voor bepaalde autoritaire onderwijsideeën te vinden. Toch was de brede bewondering voor de Duitse cultuur of het nationaal-socialisme over het algemeen groter voor de oorlog dan tijdens de bezetting. Omdat autoritaire (onderwijs)ideeën tijdens de oorlog steeds meer werden gekoppeld aan de collaboratie met de vijand onthielden heel

wat leerlingen en leraars zich steeds meer van directe referenties naar Hitler of het nationaal-socialisme.

Deze conclusies duiden vooral aan dat de Duitse bezetting en de Tweede Wereldoorlog geen grote ommekeer veroorzaakten in het middelbaar onderwijs, maar eerder een nieuwe dynamiek op gang brachten in de (katholieke) schoolcultuur.